

Patrons i clients

per J. Martínez Alier

Quines foren les raons de l'estabilitat del sistema polític de l'anterior Restauració? Com va funcionar el caciquisme? No és veritat que no calgué una forta repressió contra els moviments populars? Quin fou el paper de l'exèrcit i de la monarquia? És el caciquisme un fenomen rural tradicional, inexistent a les societats urbanes i modernes? Aquestes són les importants preguntes que José Varela Ortega es posa al seu llibre *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*,¹ on també analitza la polèmica lliurecanvista, la Constitució del 1876 i d'altres qüestions.

La restauració és interpretada com un sistema polític que va donar llibertats sense arribar a ser, tanmateix, una veritable democràcia política. La repressió va ser suau, perquè la mobilització popular fou poc intensa. L'exèrcit es mantingué prop de cinquanta anys absent del poder (o del govern) i, per tant, la Restauració va tenir èxit «en suprimint del nostre lèxic el mot *pronunciamiento*». La Restauració, però, no fou pas una veritable democràcia política, puix que les eleccions van ser poc netes. Més encara que les trampes, el que és important és el desinterès d'una població aclaparadorament rural pel procés electoral. La indignació sentida per alguns contemporanis davant les tupinades no fou gaire compartida per la majoria de la població. És precisament aquesta manca de participació, no gens sorprenent en una «societat agrària tradicional», el que explica l'estabilitat del sistema polític de la Restauració. Hom podria dir que la falsedat del procés electoral fou el preu de les llibertats públiques.

Les eleccions de la Restauració foren solament un dels aspectes del sistema de patronatge i clientela que (segons Varela) abastava tota la vida social, en aquesta «societat agrària tradicional» (p. 462). Què vol dir «patronatge»? Varela utilitza les definicions d'Eric Wolf (el qual cita) i de Pitt-Rivers (el qual no cita pas) i diu així: «*La relación entre el cacique y sus seguidores es una relación de patronazgo similar a la que algún antropólogo ha definido diciendo que "cuando la amistad instrumental alcanza un punto máximo de desequilibrio de tal modo que una de las partes resulta claramente superior a la otra en su capacidad de aportar bienes y servicios, nos acercamos al punto crítico en que la amistad da paso a la relación patrón-cliente". Se trata, pues, de un intercambio de "bienes y servicios entre partes de un status socio-económico desigual". Las características de este tipo de relación son las siguientes: a) la relación se desarrolla entre dos personas de estado desigual en poder económico y/o influencia; b) la formación y mantenimiento de la relación depende de la reciprocidad*

1. Alianza Editorial (Madrid 1977).

en el intercambio de bienes y servicios no comparables, de modo que la parte de status inferior (cliente) recibe compensaciones más tangibles que la parte de status superior (patrón); c) la supervivencia del vínculo depende también "de relaciones cara a cara entre las dos partes"; d) con frecuencia, las necesidades del cliente son críticas; por el contrario, las del patrón, "si bien importantes para él, tienden a tener un alcance marginal y el poder de negociación del patrón es, por definición, mayor que el del cliente"» (p. 358).

En aquesta relació de reciprocitat, el que el cacic ofereix són favors particularitzats, i no pas tant a canvi de vots com a canvi de l'abstenció que permet al cacic local o als grans cacics de Madrid de fer les eleccions amb els resultats adequats. «La solución que buscaron los políticos de la Restauración fue estabilizar el sistema sin trastornar el status quo político y social existente. Esto es, decidieron estabilizar el liberalismo organizando la distribución pacífica del botín entre facciones caciquiles porque no quisieron, no se atrevieron o no pudieron, romper todo el sistema movilizándolo a la opinión pública. De este modo, el electorado quedó descartado como instrumento de cambio político y fue la Corona quien ocupó su lugar como árbitro imparcial de las alternativas de poder» (p. 444). Varela fa, doncs, una diferència radical entre el sistema de la Restauració, amb electorat desmobilitzat (desmobilització que permet una estabilitat notable, malgrat que existeixi sufragi universal al cap de pocs anys), i, d'altra banda, una veritable democràcia política on «se tiene por lugar común» (p. 438) que el poder depèn de l'opinió pública o dels interessos de diversos grups expressats electoralment.

No vull discutir aquí aquest veritable «lugar común» (és a dir, no és aquest el moment per a discutir com es legitima la dominació del capital mitjançant la il·lusió democràtico-parlamentària). El que vull fer és discutir una mica l'explicació donada per Varela de per què ni l'opinió pública ni els interessos col·lectius (per exemple, l'opinió proteccionista, o els interessos dels productors de blat) no arribaren a fer-se sentir electoralment. L'explicació de Varela és que «esto en España no era así, porque las relaciones de patronazgo cortaban a través de líneas colectivas ya fueran económicas o sociales» (p. 438).

Ara bé, és molt diferent admetre l'existència d'un sistema de patronatge en el terreny estrictament polític —o, més aviat, electoral— que no pas suposar que aquest patronatge-clientelisme electoral és un subsistema d'un hipotètic sistema social de patronatge. Varela diu sovint (encara que no sempre) que *tota* la vida social rural espanyola s'organitzava aleshores per vincles de patronatge i clientela. Aquesta és la raó que li permet de definir-la, de vegades, com a «societat agrària tradicional». Cal dir, però, que ningú no sap ben bé què vol dir «societat agrària tradicional», i si de cas sembla que la societat rural pre-capitalista castellana era des de feia molt de temps fortament conflictiva, sense que els lligams «verticals» entre rics i pobres, entre poderosos i dominats, fossin capaços de trencar els lligams «horitzontals» i els conflictes de classe (cf. Weisser). Varela no ofereix enlloc una definició de «societat agrària tradicional», i, paradoxalment, la descripció que fa de les relacions socials al camp li fan concloure que àdhuc a Castella s'imposaren d'ençà de la desamortització «las leyes del mercado a personas y cosas». La societat rural castellana a l'època de la Restauració fou «una sociedad con usos y valores burgueses y unos propietarios con una mentalidad orientada al beneficio económico». Ben segur que fou una burgesia «ruralizada, burocratizada y subdesarrollada» (p. 207), però les anàlisis de

Varela de les parceries i arrendaments a Castella fan ben palès que aquesta caracterització «capitalista» no és gens compatible amb la de «societat agrària tradicional».

Deixant, doncs, de banda la qüestió de si mai la societat rural castellana va ser una «societat agrària tradicional», podem dir sens dubte que en una societat on els propietaris cerquen els guanys econòmics és ben difícil que hi hagi un sistema de patronatge que inclogui la majoria de la població. Les oportunitats d'accés a la terra o d'aconseguir feina es donaran amb criteris econòmics. Les «necessitats crítiques» de menjar, vestit i habitació es resoldran, o no, segons que determinin els mercats de terra, de força de treball i de productes, i són també els mercats els que determinaran si la gent pot romandre al lloc on ha nascut o si li cal emigrar. De fet, en llegir Wolf, Varela evidentment s'adonà que el patronatge en una societat capitalista pot existir amb un caràcter residual, però no pot ser *el* principi organitzador de la vida social. El silenci discret de Varela pel que fa a Pitt-Rivers (el qual va postular que precisament el patronatge era aquest principi organitzador de tota la vida social, i això a Andalusia i els anys de la fam —1945-50—, raó per la qual ha estat destructivament criticat algunes vegades, la darrera per David Gilmore) és probablement un senyal que Varela no arriba a enfrontar-se amb la qüestió central de la seva tesi: la distinció entre patronatge com a sistema social i un patronatge limitat al camp electoral.

¿Quins eren els «favors particulars» que els cacics podien oferir a la generalitat de la població? ¿Què en pensaven els exclosos, d'aquesta distribució de favors? Varela s'adona que la «tolerancia al caciquismo, o manipulación de la administración por parte de los caciques fue injusta para los que no eran clientes» (p. 457), però no desenvolupa pas aquest punt crucial. El seu argument quedaria reforçat si els documents haguessin permès de demostrar que existia una cadena de sots-cacics, clients alhora d'altres cacics, que fes possible que la gran majoria de la població fos inclosa dins el sistema de patronatge. Sembla molt improbable que pogués ser així, si veritablement les relacions rurals eren de caire capitalista. Les preguntes no resoltes són, doncs: ¿per què van continuar el camperols oferint llurs vots —o, millor dit, llur desinterès i desmobilització—, encara que molts no en traguessin res a canvi? És el mateix desmobilització electoral i desmobilització política? Possiblement no es pot parlar de desinterès pel procés electoral, la causa del qual foren els favors que en reciprocitat pensaven treure de llur abstenció, sinó que més aviat potser cal parlar d'escepticisme motivat per la percepció realista del fet que darrera l'espectacle electoral i parlamentari hi havia un poder «fàctic» (és a dir, al qual no calia una legitimació electoral o de cap altra mena), ben preparat per a garantir l'ordre públic i l'«honor nacional». L'actuació de l'exèrcit quan fou necessari, a Espanya o a les colònies, així ho demostrava, com també els exemples de repressió (més freqüents i més cruels a Andalusia i Catalunya que no pas a Castella, que és la zona geogràfica més estudiada per Varela).

REFERÈNCIES

- David GILMORE, *Patronage and class conflict in southern Spain*, «Man», vol. 12, núms. 3/4 (Londres, desembre de 1977).
 Julian PITT-RIVERS, *The People of the Sierra* (Chicago 1954). Traducció castellana, Grijalbo.

- Michael R. WEISSER, *The Peasants of the Montes: the Roots of Rural Rebellion in Spain* (Londres 1976).
- Eric WOLF, *Kinship, Friendship and Patron-Client Relations in Complex Societies*, a M. BANTON (ed.), *The Social Anthropology of Complex Societies* (Londres 1966).